

EI MIDAGI VÄHEMAT KUI MAAILMA SAATUS

Mihkel Mutt. Õhtumaa Eesti II. Sotsiaalpoliitilist esseistikat. Tallinn: Fabian, 2017. 367 lk.

Mihkel Muti „Õhtumaa Eesti” pealkiri viitab varjamatult kahele asjale: Eesti Euroopa-dimensioonile (Euroopa kui õhtumaa) ning Oswald Spengleri „Õhtumaa allakäigule”. Mutt, keda meie arvamusaluste kirjutajatest on kõige rohkem seostatud moralismiga,¹ on juba moraaliküsimuste kaudu Spengleriga paratamatult seotud. (Spengleri teoses on nimelt moraalist omajagu juttu.)

Ja kas ei või Muti kohta öelda sedasama, mida (:):kivisildnik kirjutas Spengleri raamatu kohta: „Spengleri ambitsioon on totaalne, ta võtab ühte raamatusse kokku kõik, mis kunagi on juhtunud, selleks et tuua välja üleüldised seaduspärasused ja teha selgeks ei midagi vähemat kui maailma saatus”²

Minu meelest teatud mõõndustega võib. Kaks kogumikku, „Õhtumaa Eesti” I ja II, ei ole lihtsalt „valitud artiklid”. Pigem võiks neis näha Mihkel Muti maailmavaatelist koondkogu, tema lugemise, mõtlemise ja mõeldu seotumise kaudu avaldunud elutõde. Suured sõnad küll, aga kui inimene tähistab oma 65. eluaastat, siis on ootuspärane, et tal on üldistusteks märkimisväärne tähelepanekute pagas.

Omas žanris on Mutt suhteliselt üksi. Eelmisest aastast võiks meenutada ainult Viivi Luige artiklikogu „Pildi ilu rikkumise paratamatus” ja Tõnu Õnnepalu raamatut „Valede kataloog. Inglise aed”. Viimane on siiski pisut teist tüüpi teos, liigub osalt ilukirjanduse piirimail. Kui võtta Mutti iseloomustavad märk-

sõnad: põhjalikud teadmised ajaloost, hea orienteerumine poliitikas, lai ilukirjanduslik lugemus ning terav ühiskondlik närv (ja sulg), siis naljalt kedagi tema kõrvale panna ei olegi. Kirjanike hulgast vaid mõni üksik.

Kui „Õhtumaa Eesti” I kogumikus keskendub Mutt kultuuri- ja kirjandusküsimustele, siis II osa fookuses on sotsiaalpoliitilised arutlused. Samal ajal möönab autor eessõnas: „Piir on mõistagi tinglik” (lk 5). Sotsiaalsust, poliitikat, kultuuri ja kirjandust üksteisest lõplikult lahutada ei ole võimalik.

„Õhtumaa Eesti” II osas on mõiste *õhtumaa* kasutamine mõlemas algul mainitud tähenduses eriti oluline. Poliitilises mõttes kasutatakse mõisteid *lääs* või *õhtumaine* peamiselt siis, kui soovitakse ennast selgelt eristada teistest (Aasia, islami, slaavi) kultuuridest. See on tähtis. Mutt rõhutab meie kuulumist isegi mitte skandinaavialikkude, vaid just õhtumaisesse kultuuriruumi. Muti arutlused – ka Eesti teemal – on rõhutatult Euroopa-kesksed, eriti raamatu kolmanda alaosa pikemad ja Euroopa saatust kokku võtta püüdnud artiklid „Euroopa-mõtisklusi sõja ja „Švejki” taustal” ning „Kas kontinendi kordusetendus? Lääne-Rooma languse ning tänapäeva Euroopa võrdlevaid piirjooni”. Kuid tegelikult kirjeldavad üldisi õhtumaise kultuuri/ühiskonna (allakäigu) suundumusi üsna täpselt ka raamatu teise alajaotusse paigutatud „Näitleja kui ajastu lühikroonika”, „Guinnessi raamatu lõpp. Essee kuulsuse demokraatiseerumisest”, „Kõik nad on pärit Suurinkvisiitorist. „Tark inimene” düstootopiate valgusel” ning „Joseph Knechti lootuste luhtumine. Märkmeid neoinfantilisusest”.

Pole kahtlust, et Mutt kaardistab neis arutlustes allakäiku. Ole kui optimistlik tahes, targa inimese, teadmiste, kommete ja traditsioonide kadumine ei

¹ M. Kunnus, Vargamäe Settembrini kannatlik pedagoogika. – Sirp 20. III 2015.

² Õhtumaa allakäigu veenvus ja veetus. – Eesti Ekspress 10. III 2012. <http://ekspress.delfi.ee/areen/ohtumaa-allakäigu-veenvus-ja-veetus?id=64041953>

ole progress. Nagu ka piiride kadumine ja vahetegemise oskuse minetamine – eri tasandite ühtlustumise tagajärjeks kipub olema pigem mandumine kui areng. Vähemalt vaimses maailmas, kus kehtivad teised kriteeriumid kui tehnilistlikus elukorralduses.

Mutt kirjutab: „[---] meenutagem veel üht vaimse loomingu põhimõtet erinevust muust leiutamisest, avastamisest ja konstrueerimisest. [---] Teatava liialdusega võib öelda, et varasematel aegadel settinud väärtkirjandus suudaks olulisel määral rahuldada ka tänase lugeja ükskõik missuguseid nõudmisi [---].” (lk 110–111) Võiks isegi öelda, et mida võimsam on tehniline progress, seda tugevamini avaldub vaimne ja moraalne lagunemine. Selles järelduses ei ole Mutt muidugi üksi. Sama on arvanud A. H. Tammsaare ja mitmed teised. Muti kõige valusam tähelepanek on see, et kõik toimub peaaegu märkamatuult, „visisedes”: „T. S. Eliot ütles, et maailm ei lõpe pauguga, vaid visiseb välja” (lk 344) ning: „Kordan, üks kindlamaid mandumise tunnuseid on see, kui selles enam ohtugi ei osata näha” (lk 308). Mutt on üsna veendunud, et visisemine on kestnud juba mõnda aega ja on kogunenud palju sellist, mille puhul me ei oskagi enam märgata, et üks või teine (vaimne) kvaliteet meie elust on kadunud.

Jätame füüsilise ja tehnilise maailma kõrvale. See on niikuinii vaimse maailma tulemus. Mutt keskendub vaimsele keskkonnale, kultuuri süvamehhanismide analüüsimisele.

Muti üks korduvaid märksõnu on teadvustamine, teadvus. Ta püüab peegeldada psüühikavälist maailma (ümbritsevat) ja iseennast kõrvaltvaataja positsioonilt. Muti publitsistikäekirjaks on ikka olnud objektiivsuse taotlus, skeptiline distants ükskõik kui armsa käsitletava teemaga.

Nii võiks öelda, et Mutt on omal moel teadvusele tulnud või teadvuseks saanud eurooplase ja eestlase alateadvus. Kui paljud meie ümber viibivad mingi-

suguses teadvuse tuhmumise seisundis, siis Mutt püsib rangelt ärkvel, hoiab erinevaid ärritajaid kui nuuskpiirituse lappi nina ees ja teeb muudkui kriitilisi tähelepanekuid.

Mutti huvitab vähemalt kahte tüüpi teadvustamine. Üks on seotud teadmistega, suutlikkusega hallata infot, näha laiemat pilti ja sellest lähtuvalt hinnata olukorda. Ta ei tee seda viga, mida heidab ette teistele: „Keegi ei võta ses virvarris enam aega maha, ei võrdle eri ajastuid” (lk 111). Võrdlemisoskus on üks vaimse arengu eeldusi, võrdlemiseks on aga vaja teadmisi. Kui teadmised on internetis ja mitte inimese peas, ei suudeta argitasandil enam sisukaid seoseid ega võrdlusi luua ning hinnanguid anda. See toob kaasa keskpärsatuse, kõige ühtlustumise, mis omakorda sobib massiühiskonna funktsioneerimiseks. Artiklis „Kõik nad on pärit Suurinkvisiitorist”, kus Mutt arutleb utoopiate ja düstoopiate üle, kirjutab ta: „Meenutagem, et sotsiaalkriitikute ja düstoopikute meelest on niihästi materiaalse kui vaimse standardiseerimise taga kindel arvestus. Mida sarnasemad (või vähemasti tuntumad ja kontrollitavamad) on variandid, millega inimestel on võimalus oma vajadusi rahuldada, seda lihtsam on neid inimesi endid kontrollida. Massiühiskonna edenemisega suureneb alati inimestega manipuleerimise võimalus, sest kogu ühiskond on rohkem teljestatud ja selle masinavärgi hammasrattad haakuvad tõrgeteta.” (lk 152) Ja veel: „[---] liigne teadmine varem olnust pärsib tahet ja raskendab lülitumist tervikusse” (lk 154). Teiste sõnadega: teadmiste teadvustamine on inimese vaimseks eksisteerimiseks vältimatu. Ja sellega ei ole Muti hinnangul asjad praeguses ühiskonnas hästi.

Teine teadvuse tähendus on seotud eneseteadvusega, ka identiteediga. Mutt kirjutab küll laiemalt õhtumaise haardega, kuid tema positsioon on siiski n-ö konnaperspektiiv. Mutil on eestlase eneseteadvus ja ta kirjeldab maailma selle kaudu. Ning see, kuidas toimib see-

sama eestlase eneseteadvus kultuuris ja ühiskonnas, on tema artiklite teine „teadvustamise” huviobjekt. Näiteks artiklis „Sotsiaalteadlased jutumärki-dega ja ilma” märgib ta Tallinna Ülikooli sotsiaalteadlaste kohta: „Mind huvitab praegu esmajoones kõnealuste isikute eneseteadvus ja -hinnang. [---] Oletan, et nad näevad minapildis iseenast kui Tõelise Tõe järgijaid, intellektuaalse aususe viljelejaid.” (lk 71)

Teisal juurdleb Mutt eestlaste eneseteadvuse üle 1939. aasta hääletu alistumise kontekstis ja leiab, et füüsilise vastupanu puudumisest suuremaks probleemiks oli debati puudumine riigi saatuse üle: „Aga ka võimalus rääkida ja arutleda on väärtus omaette. Meie eneseteadvus oleks praegu teine.” (lk 17) Ehk kõige kriitilisemalt kirjeldab Mutt eestlase moondunud eneseteadvust artiklis „Oskar kui meie aja kangelane. „Ma armastasin sakslast” üle lugedes”. Minu meelest teeb ta selles loos Oskari tegelaskujule (ehk eestlase eneseteadvusele) pisut liiga. Oskarit võib kahtlemata tõlgendada kui alaväärsuskompleksides tõusikut (ning jah, neid on praeguses Eestis masendavalt palju), teisalt jätab Mutt tähelepanuta olukorra, millesse Oskar on pandud. Ja see olukord on paradoksaalne: ükskõik millise valiku korral oleks Oskar käitunud valesti. Igal juhul oleks ta kinnitanud kõiki tema suhtes negatiivseid eelarvamusi. Niisiis on minu meelest Tammsaare sõnum (ja tuleb silmas pidada, et Tammsaare teosed lõpevad üldjuhul lootusrikka kujundiga) see, et vaatamata kõigile kahtlustele ja nõrkustele käitus Oskar sisima instinkti sunnil ometigi ausalt (ja säilitas sellega mingisugusegi väärikuse), ning seda tunnistab ju lõpuks ka parun.

Eestlaste eneseteadvuse kirjeldamisel kipub Mutt oma kõrvaltvaataja rollis olema tihtipeale üsna küüniline. Paljud asjad taanduvad tema seisukohalt „truu-duseks kui juhuse puuduseks” (lk 54). Ometi on eestlus keskne teema, mille pärast Mutt südant valutab. Isegi kui ta on eestluse kandjatest valmis arvama

halvimat. Artiklis „Kes on eesti kirjanik (ja miks see tähtis on)?” kirjutab Mutt: „Vaidlus, kuhu kuulub Ivanov, võrsub minu silmis samast allikast, kust palju muudki – ja mida võib pidada peaaegu et eestlase vaimuseisundi üldnimetajaks. Ja see on ebakindlus, alateadlik pelg, et järsku pole eestlust kui sügavamat nähtust olemas. On ainult selle üksikud tunnused, ja küllaltki palju, aga see kõik on nagu lennul või õhus. Siin kummitab juurtetuseprobleem. [---] Tahaks üksnes väita, et mõnedel rahvastel tundub olevat rohkem seesmist kindlust, rohkem juuri, mis lubab neil võtta endid ja oma kultuuritegemist kui midagi loomulikku ja endastmõistetavat, mis „ei kuulu üldse arutluse alla”, mille puhul nad ei piilu pidevalt ringi, et ei tea, kas „läks ikka õigesti?”.” (lk 301–302)

Iseenesest tabava mõttekäigu probleem on liigne üldistussoov – sellest, kui kirjeldatud kriis valdab näiteks Tallinna Ülikooli sotsiaalteadlasi või nn eliidi mingit osa, ei järeldu veel, et see oleks üldiselt levinud hoiak. Kui Mutile midagi ette heita, siis ongi selleks vahel oma kitsama elukogemuse üldistamine üldkultuuriliseks fenomeniks. Mutt on erudeeritud ja kindlasti tunneb ta paljusid inimesi, kuid mõningates küsimustes ilmneb siin-seal eluvõõras hoiak, liigteoreetiline ja vahel ka üle mõeldud seisukoht. Eks Mutti iseloomustab soov käsitleda asju nende maksimaalses keerukuses. See on paljude tema artiklite lähtekoht: veendumus, et asjad on märksa keerulisemad, kui nad pealtnäha tunduvad. Tuleb mõelda ajas tagasi, eritleda ja võrrelda ning seejärel nentida, konstateerida, võib-olla ka kõik ümber lükata hoopis teisest vaatenurgast lähtudes. Muti arutlusi nii eestluse kui ka euroopluse teemal võiks näha ka kui omalaadseid strateegiamänge, võimalike stsenaariumide läbiproovimist. See on intellektuaalselt kahtlemata põnev, kuid aeg-ajalt jääb käsitlustes puudu empaatilisusest, hingesoojusest käsitletava suhtes. Mutt kahtlemata

armastab eestlust, aga ma ei ole kindel, et ta tingimata armastab eestlast.

Ometi, üks kõige olulisemaid märksõnu, mis Mutil kordub, on väärkuse küsimus. Eneseteadvus ja eneseväärlikus on lahutamatult seotud ning Mutile on eneseväärlikus tähtis. Ta ei taha ei ennast ega ka meie vaimset kultuuri kaotada, ta hindab seda ning muretseb selle käekäigu pärast: „kui eestlaste kollektiivsest teadvusest ja alateadvusest kaob võime ja huvi mõista siin kujunenud vaimset keskkonda”, siis võib (maailmatrendidega) kohaneja „end ära kaotada” (lk 57).

Eneseväärlikuse suurim manifestatsioon on raamatu viimases loos „Kuidas vältida meeleheidet”, kus on kirjas ilmselt Muti üks optimistlikumaid mõtteid: „Lased jalad põhja – ei ulatu. Paistab,

et tuleb uppuda. Noh, aga sa oled vähemasti ujunud õiges suunas. Seegi peaks aitama vältida meeleheidet.” (lk 358)

Võib-olla on selles nendingus ka teadlikuks saanud inimelu kui sellise kokkuvõtte?

Kahtlemata avaldub selles aga Muti konservatiivne-moralistlik hoiak, millele käesolev arvustus paraku pikemalt keskenduda ei jõua. Olgu see lihtsalt ära mainitud. Ainuüksi toodud tsitaat klappib näiteks väga hästi, sest on moraalselt hinnanguline (teab, mis on õige suund) ja samal ajal kahtleb (neoliberaalse) indiviidi piiramatutes õigustes ja vabaduses – kas uppujal on vabadust valida?

Muidugi, konna perspektiivist ei ole uppumine nii või teisiti aktuaalne.

MAARJA VAINO